

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNİN SONUÇLARININ MUDANYA İLÇESİ ÖLÇEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Yazarlar

Hatice Ayser Soğuksu¹

Mensubiyet

¹Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Yazışmanın Yapılacağı Kişi: Hatice Ayser Soğuksu, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Preprint

* Bu makale Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde 2022 yılında tamamladığım “Mudanya Mübadilleri Sosyal ve Ekonomik Uyumları” adlı Yüksek Lisans Tezimin bir bölümünden oluşturulmuştur. Çalışmamda değerli katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Sayın Tülay Alim Baran'a teşekkürlerimi sunarım.

¹ Bu makale yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

ÖZET

Lozan görüşmelerinde uygulanmasına karar verilen uzun tartışma ve görüşmelerden sonra 30 Ocak 1923 tarihinde Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi onaylanmıştır. Dönemin olağanüstü şartlarının gerekli kıldığı nüfus mübadelesi, 2 milyondan fazla insanın hayatını derinden etkilemiş, vatan bildikleri topraklardan koparmış, pek çok kaybın yaşanmasına sebep olmuştur. Mübadele Anlaşması ile öncesinde fiilen başlayan karşılıklı göç hareketine, resmi nitelik getirilmiştir.

Bursa ve Mudanya ilçesi, her yönüyle tam bir göçmen şehridir. Gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı, dolayısıyla gayrimüslimlerden kalan emlakın da çok olduğu yerlerin başında gelmektedir. Bunun yanında zengin tarım olanakları ve gelişmiş endüstrisi ile önemli bir iskân alanıdır. Bursa'ya toplam 33.000, Mudanya'ya 6.000 mübadil yerleştirilmiştir. Mudanya Limanı, mübadillerin yoğun olarak ülkeye giriş yaptığı önemli limanlardan biridir. Mudanya ile ilkim ve ürün çeşitliliği benzer özellikte olduğu için özellikle Girit ve Kavala bölgesinden gelen göçmenler iskân edilmiştir

Araştırmamızda, Mudanya mübadilleri özelinde, bugün de önemini koruyan göç konusunda geçmişte yaşadığımız toplumsal tecrübelerden, günümüze ait çıkarımlarda bulunmaya çalıştık. Mudanya'da sosyal yaşam, mübadeleye hazırlık çalışmaları, sevk ve iskân faaliyetleri, mübadelenin yerel ekonomiye etkileri ve mübadelenin sonuçları konuları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Mübadele, Mudanya, Sosyal ve Ekonomik Uyum.

EVALUATION OF THE RESULTS OF THE TURKISH-GREEK POPULATION EXCHANGE ON THE SCALE OF MUDANYA DISTRICT

ABSTRACT

The Turkish-Greek Population Exchange was approved on January 30, 1923, after long discussions and negotiations, which were decided to be implemented in the Lausanne negotiations. The population exchange, which was required by the extraordinary conditions of the period, deeply affected the lives of more than 2 million people, separated them from the lands they knew as their homeland, and caused many losses. With the Exchange Agreement, the mutual migration movement, which had actually started before, was given an official character.

Bursa and Mudanya district is a city of immigrants in every aspect. It is one of the places where the non-Muslim population is densely populated, so there is a lot of property left by non-Muslims. In addition, it is an important settlement area with its rich agricultural opportunities and developed industry. A total of 33,000 were settled in Bursa and 6,000 in Mudanya. Mudanya Port is one of the important ports where the exchanges enter the country intensively. Since Mudanya and its climate and product diversity are similar, immigrants from Crete and Kavala regions were settled.

In our research, we tried to make inferences from the social experiences we had in the past, especially for the Mudanya refugees, about migration, which still maintains its importance today. Social life in Mudanya, preparations for the exchange, dispatch and settlement activities, the effects of the exchange on the local economy and the results of the exchange were examined.

Keywords: Treaty of Lausanne, Population Exchange, Mudanya, Social and Economic Cohesion

GİRİŞ

Göç, bireysel, kitlesel, ihtiyari ya da zorunlu olarak insanlık tarihi boyunca hep yaşana gelmiş, tüm sosyal bilimlerle ilişkilidir² ve güncel tartışmalara konu olmuştur.

Bir süreliğine veya kalıcı olarak, yaşam koşullarının ve sosyal refahın iyileştirilmesi amacıyla yer değiştirme eylemi, göç olarak ifade edilir.³ Türk Dil Kurumu, “göç” kavramına: “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle, bireylerin veya toplulukların, bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde açıklama getirmiştir.⁴

Göç sebeplerine göre, göç edenlere göre, göç edilen coğrafyaya göre; iç- dış, zorunlu- iradi, mevsimlik- daimi, kitlesel- bireysel şeklinde çeşitlere ayrılır.⁵ Göçe sebep olan etkenler, uluslararası antlaşmalar, doğal afetler, savaş, tahliye, siyasi, ekonomi gibi toplumsal ya da bireysel olaylar sayılabilir. 1683 Viyana Bozgunundan sonra başlayan Balkanlar’dan geri çekilme süreci, Türk tarihi açısından göçün anlamını değiştirmiş, büyük kitleler Anadolu’ya akın etmiştir.

Savaş gibi, kitlesel salgınlar gibi göç de hem nüfusu hem de toplumun sosyal yapısını derinden etkileyen önemli bir dinamik olan göç, birbirine yabancı toplulukları karşılaştırır, birlikte yaşama becerisi geliştirip ortak kültür oluşmasını sağlar; böylece yeni uygarlıklar kurulmuştur. Toplumsal bilincimize kodlanmış olan “göç” Orta Asya’dan beri tarihsel süreç içinde her dönem yaşanmıştır. Anadolu, her daim ya hedef ülke olmuş ya göçe sahne olmuş ya da göç güzergâhında bulunmuştur.

18.yüzyıldan itibaren merkezi ve milli devlet politikası gerçekleştirilmeye çalışılmış, homojen bir toplum yaratma amacına ulaşmak için göç, “araç” olarak görülmüştür. Yoğun olarak, kendinden olmayanı asimile etme, sınır dışına itme, yok etme faaliyetleri yaşanmıştır.⁶ Osmanlı’nın hâkim olduğu Asya ve Afrika kıtalarında; Batı’nın ve Rusya’nın uyguladığı emperyalizm sonucunda, göç kavramına dini ve etnik nitelik eklenmiştir. 1683 Viyana Bozgunuyla başlayan süreç ile 1923 Lozan Antlaşmasının imzalanmasına kadar geçen süre içinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu’ya doğru çekilmesiyle imparatorluktan kopan

2 Taylan Akkayan, *Türkiye’de İç Göçler ve Sorunlar*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 2003, s.35.

3 Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1979, s.21.

4 Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr. Son Görülme Tarihi 17.12.202.

5 Akkayan, *Türkiye’de İç Göçler ve Sorunlar*, s.38-39.

6 Kemal H.Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay, İstanbul 2013, s.13.

yerlerdeki Türk ve Müslüman gruplara, bölgedeki hâkim topluluklar tarafından yapılan, kendilerini savunmasız bırakma, mallarını yağma, baskı ve zulüm Anadolu'ya yoğun göç yaşanmasına sebep olmuştur.⁷ 19. ve 20. yüzyıllarda Rusya ve Batılı devletler; Balkanlarda, Kafkaslarda ve Kırım'da yaşayan Müslüman halkları, Osmanlı'nın çekilmesine paralel olarak, Anadolu topraklarına doğru göçe zorlamışlardır. Üstelik bu yüzyıllarda eğitim ve haberleşme faaliyetlerinin artması; hümanizm gibi düşünce akımlarının doğmasına rağmen göç, çok daha acımasızca gerçekleştirilmiştir.⁸

Balkan Savaşlarında da katliam, soygun ve ırza geçme olayları, Türkleri yurtlarını bırakıp Osmanlı'nın elinde kalan topraklara doğru göç etmeye zorladı. Edirne, Kavala, Strumnitsa, Serez, Dedeağaç, Manastır gibi merkezlerde yaşanan katliam, hastalık, açlık ve göç bölgedeki Türk nüfusunu çok azalttı. Balkan Savaşları yıllarında ölen Türklerin sayısı 1.450 bin, mülteci durumuna düşenlerin sayısı 410 bin civarındadır.⁹

20.yüzyıldan itibaren özellikle de 2.Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni sınırlar ve kitlesel nüfus hareketliliği "göç" kavramının, mülteci meselesi üzerinden yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur. Kimlerin mülteci sayılacağı konusu üzerinde uluslararası boyutta çokça tartışmalar yaşanmış, çözüm üretilmeye çalışılmıştır. 1951 yılında Birleşmiş Milletler Cenevre Sözleşmesi'nde mültecilik: *"ırkı, dini, milliyeti veya belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasal görüşü nedeniyle zulme uğrayacağı yolunda haklı bir korku taşıyan ve vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da aynı korku yüzünden yararlanmak istemeyen kişi."* İfadeleriyle tanımlanmıştır. Türkiye 1961 yılında imzalayarak kabul ettiği Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan mültecilik tanımının kapsamını, 1994 yılında çıkardığı yönetmelikle daraltmış "sadece Avrupa'da yaşanan olaylar neticesinde ülkemiz sınırlarından giren kişileri" mülteci statüsü içine almıştır. Avrupa dışındaki bölgelerden gelenler için ise "sığınmacı" ifadesini kabul etmiştir.¹⁰

Mübedele Anlaşmasının İmzalanması

Lozan görüşmeleri sırasında azınlıklar konusu ile gündeme gelen nüfus mübadelesi, uzun tartışmalar sonrasında, 19 maddeyi içeren şartlar belirlenerek 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme uyarınca Türkiye'de yerleşik durumda olan Rum Ortodokslar ile

⁷ Nedim İpek, *Mübedele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.2.

⁸ Kemal H.Karpat, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2015, s.24.

⁹ Justin Mc Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s.145-359.

¹⁰ Tülay Alim Baran, *"Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân"*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Geçmişten Günümüze Göç, Samsun 2017, s.1385-1386.

Yunanistan'da yerleşik durumda bulunan Müslüman dinine tabi olanlar zorunlu olarak mübadeleye tabi tutulmuşlardır.¹¹

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliği dışında kalan Yunanistan topraklarında bulunan Müslüman Türklerin yok edilmesi tehlikesi karşısında, buradaki nüfusun, devletin koruması altına alınması elzem bir durum teşkil etmekteydi. Bunun yanında işgalci Yunan ordusuyla iş birliği yapan, Batı Anadolu köylerini yakıp yıkan bir kısım Rum azınlığın, Türkiye'deki varlığı barış ortamının sağlanmasında engel oluşturmaktaydı. Aynı zamanda Avrupalı devletlerin, dağılma döneminden itibaren azınlıkları bahane ederek, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesine benzer bir müdahale, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde hiçbir şekilde kabul edilemezdi. Mübadele, Türkiye açısından tüm bu faktörlerin yanında, azınlıklara ülkeyi terk ettirerek homojen bir ulus oluşturma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Tüm bu sebeplerden dolayı Lozan görüşmeleri sırasında azınlık konusu ile gündeme gelen mübadele teklifi Türk ve Yunan taraflarınca kabul edildi. Tarafsız üyelerin de bulunduğu alt komisyonlarda konu etraflıca tartışıldı ve şartlar belirlendi. Konunun acilen çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Bu yüzden Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından 6 ay evvel mübadele anlaşması imzalandı. Yeni kurulan ve savaştan yeni çıkmış olarak devletin kıt kaynakları ile taşıma ve yerleştirilme işi tüm imkânlar seferber edilerek 1924 yılı sonuna kadar büyük ölçüde tamamlandı. Mübadele kapsamında yaklaşık olarak 1 milyon 200 bin Rum Yunanistan'a, 400 bin Müslüman Anadolu'ya göç ettirildi. Türkiye'ye gelen mübadillerin, Rumların bıraktığı ev ve arazilere iskân edilmeleri ve Yunanistan'daki bıraktıkları malları nispetinde mal verilmesi planlanmıştı. Ancak Batı Anadolu köylerinin yüzde 70'i yakılıp yıkılmıştı, sağlam kalan evler ise fuzuli işgal altındaydı. Yaşadıkları yerlerin savaş alanı olmasından dolayı evini kaybedenler, köyü yakılanlar, Ermeni çetelerinin baskısı nedeniyle Doğu Anadolu'dan göç edenler gibi barınma ihtiyacı olan pek çok kesim vardı. Sağlam evler konut ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştı. Mübadele işlerinin yürütülmesi amacıyla kurulan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin çabalarıyla hızlı bir imar çalışması başlatıldı.

Mudanya'nın Kısa Tarihi

Mudanya'nın, MÖ.750 yıllarında Marmara Denizi kıyılarında koloniler kuran şehir devletleri

¹¹ Düstur, 3.Tertip, 5.Cilt.

tarafından eski adıyla, Myrleia ya da Montania olarak kurulduğu bilinmektedir.¹² Bithinya Kralığı dönemi yaşanmış, şehir Roma ve Bians'ın eline geçmiştir. Antik dönemde Roma'nın Akdeniz dünyası ile ilişkisinde Mudanya stratejik öneme sahip olmuştur. 1080 yılında Süleyman Şah tarafından İznik'in alınıp, merkez yapılmasıyla bölge fethetmiştir.¹³ 1303 yılında Osman Bey zamanında İznik kuşatılmış, Bizans ile yaşanan Bapheus (Yalakova) Savaşı ile batıda Ulubat, güneyde Orhaneli bölgesine kadar akınlar yapılmış, Mudanya da bu sırada ele geçirilmiştir. 1326'da Bursa'nın alınması ve başkent yapılmasıyla bölgenin fethi tamamlanmıştır. İstanbul'un fethine kadar Bursa devletin siyasi merkezi olarak gelişmiş, sadece Anadolu ve Rumeli arasındaki ticaret değil, doğu ile batı arasında devletlerarası ticaretin önemli antrepolarından biri olmuştur.¹⁴

Osmanlı döneminde de mal akışının, üretim yoğunluğunun, ticaret ve sosyal hareketliliğin yaşandığı önemli bir merkezdi. Evliya Çelebi, Mudanya beldesi için, Bursa'nın bakımlı, gelişmiş bir kasabası; gemiler için de güvenli bir iskelesi olduğunu, halkının ekseriyetle Rumlardan oluştuğunu anlatmıştır. Havası temiz, suyu bol, zengin ürün çeşitliliğine sahip, özellikle üzüm, incir ve şırası meşhurdur.

1850'lerde başında kaymakamın bulunduğu modern kaza birimine dönüştürüldü, yeni okullar açıldı, İstanbul ile düzenli vapur seferleri ve Bursa-Mudanya arasına tren ulaşımının sağlanması kenti sosyal ve iktisadi açıdan geliştirdi. 93 Harbi ile Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen göçmenler üretimde artış sağlamışlar, sağlanan ürün artışı, ticareti arttırmış, Fransız sermayedarların açtığı ipek fabrikaları hem istihdam ettiği işçiler açısından hem de koza üretiminde artış açısından beldeye zenginlik katmıştır.¹⁵

1920 yılına gelindiğinde tüm Anadolu olduğu gibi Mudanya da Yunan işgalini en ağır haliyle yaşadı. 22 Haziran 1920 tarihinde başlayan Yunan ilerleyişi farklı kollardan Anadolu içlerine doğru ilerlediği sırada İngilizler de bir deniz filosuyla Mudanya sahiline asker çıkardı. Ateşkese uyulmadığı gerekçesiyle 30 Haziran'da Balıkesir, 2 Temmuz'da Bursa'nın ilçeleri Karacabey ve Mustafa Kemal Paşa Yunanlıların eline geçti. Yunan ileri harekâtına İngilizler de katılmış, İngilizlere ait deniz filosu Mudanya'yı üç saat boyunca bombardımana tutmuş ve ilçeyi işgal etmiştir.¹⁶ 26 Ağustos 1922 tarihinde Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Atatürk

¹² Yusuf Oğuzoğlu, "Mudanya Tarihinden Sayfalar", Bursa'da Yaşam, İstanbul 2013, s.28.

¹³ Halil İnalçık, "Bursa", TDV İslam Ansiklopedisi, islamansiklopedisi.org.tr, Görülme Tarihi:17.12.2021.

¹⁴ Halil İnalçık, XV. "Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", Belleten, 1960, Sayı:93, s.46.

¹⁵ Oğuzoğlu, a.g.m., s.30.

¹⁶ Saim Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001, s.59-73.

önderliğinde başlayan Büyük Taarruz tüm işgal bölgelerinin Yunanlılardan temizlenmesiyle sona erdi. Türk ordusu tarafından 11 Eylül'de Bursa, 13 Eylül'de Mudanya kurtarıldı. Vatan gazetesi Bursa'nın kurtuluş haberini: "Kahraman Ordumuz Yeşil Bursamızı da Düşmandan Kurtardı" başlığı ile duyurmuştur.¹⁷ Bundan sonra Mudanya'nın ev sahipliğinde TBMM Temsilcisi ve Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa'nın kararlı tutumu ile 3 Ekim 1922 tarihinde barış görüşmeleri başlamış, 11 Ekim günü Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır.

Mübadele Öncesi Mudanya'da Sosyal Yaşam ve Gayrimüslim Nüfus

Mübadele öncesinde Bursa'da Gayrimüslim nüfus daha çok Mudanya, Gemlik gibi kıyı kesimlerde ve ovalarda yaşarken Türkler daha çok dağlık alanlarda yaşıyordu. Rum köyler daha çok Mudanya, Gemlik, Karacabey ve Bursa'nın sahil kesimlerinde bulunmaktaydı.¹⁸ 1914 yılı itibariyle Bursa sancakta 474.114 Müslüman, 74.927 Rum, 58.921 Ermeni, 4.126 Yahudi, 1.278 Ermeni Katolik, 992 Protestan bulunmaktaydı. Bursa merkez 4.048 ve Mudanya 17.389 kişilik Rum nüfus ile Rumların en yoğun yaşadığı yerler olmuştur.¹⁹

Gayrimüslimler Bursa'da dini inançlarını özgürce yaşayabilmekteydiler. Dini hoşgörü ortamı sağlanmıştı. Kadı sicillerinden edinilen bilgiye göre iki cami arasında Ermeni Kilisesi yapılmıştır. 1903 yılında Bursa Sancağında 148 Rum Okulu, 42 Ermeni Okulu, 17 Ermeni Kilisesi, 2 tiyatro salonu ve okulu bulunuyordu. Her kilisenin yanında kendi cemaatine bağlı Rum ve Ermeni okulları vardı. Gayrimüslimler kendi yöneticilerini seçebiliyorlar, 19.yy'dan itibaren İl Genel Meclislerine ve başkanlıklarına seçilebiliyorlar, Göçmen Komisyonlarında ve Mahkeme Komisyonlarında görev alabiliyorlardı. 1877 Meclis-i Mebusan'daki dört Hüdavendigar Vilayeti milletvekilinin ikisi gayrimüslimdir.²⁰ Mudanya bölgesinden Yunanistan'a giden Rumlar terk ettikleri yerlere olan özlemlerini Selanik Körfezi boyunca yeni kurdukları köylere aynı isimleri vererek dile getirmişler.²¹

Gayrimüslimler Cumhuriyetin ilanına kadar devam eden belirgin ve ayrıcalıklı bir sınıfa sahiptiler. İnanç sistemlerinde olduğu gibi hukuk ve ekonomide de var olan özel statü sayesinde imparatorluk içinde serbest ticaret hakkı ve vergi imtiyazları tanınmıştı. Kapitülasyon

¹⁷ *Vatan*, 12 Eylül 1922.

¹⁸ Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı, Bursa 1999, s.16-18.

¹⁹ Kemal H.Karpat, *Osmanlı Nüfusu, (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Türk Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 2003, s.214.

²⁰ Kaplanoğlu, a.g.e., s.27.

²¹ Tirilye'den göç edenler Nea Triglia, bunun gibi Nea Mudanya, Nea Apollonia, Nea Gemlik, Nea Smyrne (Yeni İzmir), Nea Amisos (Yeni Samsun) köylerini kurmuşlardır. Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Doğan Kitap, İstanbul 2001, s.19-145; Kaplanoğlu, a.g.e., s.28.

anlaşması imzalamış bir ülkenin pasaportuna edinebilen azınlıklar yabancı statüsüyle kapitülasyon haklarından da faydalanabiliyordu. Bunun yanında dış ticarete Osmanlı üreticileri ile yabancı sermaye arasında aracı durumdaydılar. Bu konularından dolayı, serbest meslek, ticaret, sanayi ve finans tamamıyla onların tekelindeydi.²² Büyük şehirlerde yaşayan gayrimüslimler daha çok üretin ve sanayide çalışıyorlardı. İş gücü ihtiyacı da yine gayrimüslimlerden karşılanıyordu.²³ Mudanya bölgesinde yaşayanlar daha çok ticaretle uğraşıyorlar, ipek fabrikalarının büyük bölümü gayrimüslimlere ait ve kapalı çarşı esnafının büyük bölümü de gayrimüslimlerden oluşuyordu. 1889 yılında kurulan Bursa Ticaret Odası Yönetim Kurulu üyeleri Bursalı Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı.²⁴

Mübadeleye Hazırlık ve Göçmen Köyler Kurulması

1923 yılında çıkarılan Mübadele İmar ve İskân Kanununa göre Bursa'da 5.Mıntıka Müdürlüğü oluşturuldu. 1925 yılında bakanlığın kaldırılmasının ardından mübadele ile ilgili iş ve işlemler Dâhiliye Vekâletine devredildi ve Bursa'da da bu görev için İskân Müdürlüğü kuruldu. 1930 yılına gelindiğinde İskân Müdürlüğü kaldırılarak, Balıkesir merkezli Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kütahya illerinin dâhil edildiği 4.Mıntıka İskân Müdürlüğü adıyla başka bir müdürlük kurulmuş, 1931 yılında ise yine değiştirilerek müdürlük merkezi Bursa'ya alınmıştır.²⁵

Bursa'ya gelen göçmenler önce Mudanya limanına getiriliyor, buradaki iskândan sorumlu memurlar tarafından nüfus cüzdanı yerine geçen "Mübadele ve Muhaceret Tarihiyle Gelen Ahaliye Mahsus Hüviyet ve İskân Cüzdanı" adındaki belge düzenlenip veriliyordu. Bu belgeler sadece aile reislerine veriliyor; nereden, hangi tarihte geldikleri, ailedeki kişilerin isimleri ve yaşlarını içeren bilgiler yer alıyordu. Mudanya'da genellikle bir gün –bu süre bazen bir haftayı buluyordu- tutuluyor, daha sonra trenle Bursa'ya, Işıklar ve Muradiye'de bulunan geçici konaklama yerlerine gönderiliyordu. Mudanya'da buldukları sırada zeytinliklerde, camilerde, ya da Rum evlerinde konaklıyorlardı. Bursa'daki geçici barınma merkezlerinde bir ay tutuluyorlar, bu arada kesin iskân bölgelerinin tespiti yapılıyor. Durumu iyi olmayanların beslenmeleri devlet tarafından karşılanıyordu.²⁶ Mübadiller birbiri ardına büyük kabileler halinde çok perişan vaziyette geliyorlar, iskân mıntıkalarında bulunan metruk binaların yakılıp

²² Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.38.

²³ Richard Clogg, *The Greek Millet in the Ottoman Empire*, Christians and Jews in the Ottoman Empire, Der: Benjamin Braude, Bernard Lewis, Londra 1982,s.193.

²⁴ Kaplanoğlu, a.g.e., s.35.

²⁵ *Bursa İl Yılığ 1934*, Bursa Belediyesi, s.30.

²⁶ Kaplanoğlu, a.g.e., s.92.

yıkılmadıysa bile tamirat yapılmadan oturulamayacak durumda idi. İyi durumda olanlar da felaketzedeler, mülteciler, bölgeye görevlendirilen memurla tarafından işgal edilmişti.²⁷

Bursa'da mübadillerin yerleştirileceği köylerin bir kısmı tamamen yakılmış, sağlam bulunan köylerdeki evler ise civar köyler tarafından yağmalanmış, kapı pencereleri sökülüştü. Yeniköy, Ortaköy, Çengiler/Sugören, Çatalağıl, Subaşı, İsmetpaşa, Başköy, Gündoğdu, Keramet, Ermenigürle, Yenice, İkizce, Derbent köyleri tamamen yanmıştı. Bu köylere iskân edilenler evlerini yapana kadar çadırlarda kalmışlardır. 23 Haziran 1924 Tarihli Yoldaş gazetesinin "Ne Kadar Ev Tamir Edildi" başlıklı haberine göre, merkez köy ve mahallelerde 1.395, Mudanya'da 401, Gemlik'te 358, Karacabey'de 230, Mustafa Kemal Paşa'da 52 olmak üzere onarılan emval-i metruke sayısı toplam 2.436 olmuştur.

Bursa'da yeni köy yapımına da ihtiyaç bulunmaktaydı. Yoldaş gazetesinin 2 Haziran 1924 tarihli haberinde, İmar ve İskân Mıntıka Müdürlüğü tarafından yapılacak Apolyont'un kuzeyinde Karacaoba ve İkizce, Gündoğdu ve Tepecik köyleri ile göçmenlerin kendileri tarafından yapılacak olan iki köy yerinin tespitinin yapıldığı bilgisi verilmiştir. 1927 yılı Salnamesine göre Gündoğdu, Çatalfırın, İkizceoba, İsmetpaşa, Demirtaş, Karacaoba köyleri tamamıyla yeniden yapılmış köylerdir. Rum ve Ermenilerden kalan evler genellikle 3-4 katlıdır. Çok katlı olmasının nedeni kozacılıktan dolayı evlerin bir katında böcekhaneye bulunmasıdır. Evler mübadil Türklere geçince ısıtmanın zor olması sebebiyle genellikle katları azaltılarak kullanılmıştır. Rum ve Ermeni evlerinin en güzel örneklerini özellikle kozacılığın da yaygın olduğu, Mudanya Tirilye ve Zeytinbağı; İznik Sölöz; Gemlik Karsak; Nilüfer Apolyont köylerinde görmek mümkündür. Gemlik, Burgaz, İsmetiye, Yenisölöz, Demirtaş, Yaylacık, Misedolu, Cihatlı, Akçapınar köylerinde bulunan kiliseler camiye çevrilerek ibadethane olarak kullanılmaya devam edilmiştir.²⁸

Bursa Valisinin 1924 yılı Şubat ayında bakanlığa gönderdiği raporda Bursa İskân bölgesinde Bilecik'te Ermenilerden kalan terk edilmiş birçok köyde metruk evlere mübadil göçmen iskân edilmediği ve tamire muhtaç evlerin hızlıca onarılması gerektiği bildirilmiştir.²⁹ 09.03.1924 Tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından Bursa'da Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılan köylerin yeniden inşa edilmesine dair karar alınmıştır.³⁰ 03.12.1924 tarihinde

²⁷ *İskân Tarihçesi*, (Yazarı Bilinmiyor), Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s.51.

²⁸ Kaplanoğlu, a.g.e.,s.103-107.

²⁹ BCA, 18.02.1924, 17.77.9.

³⁰ BCA, 09.03.1924, 3.5.2.

Bursa'daki İkizceoba ve Karacaoba örnek köylerin inşaat süresinin karar verilen tarihte tamamlanamaması üzerine süre uzatımına gidilmiştir.³¹

Bursa Mudanya Bölgesinde İskân Faaliyetleri

Bursa geçmen şehridir.³² Ticari ve doğal zenginlikleri sebebiyle önceki dönemlerde de göçmenlerin iskân alanı olmuştur. Kafkas, Balkan ve doğu vilayetlerinden; Tatar, Laz, Gürcü, Boşnak, Türk olmak üzere pek çok muhacir gelmiştir.³³ Aynı zamanda Rum ve Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerden biri olduğu için mübadil iskân alanı olarak belirlenmiştir. Mübadele mevzuatına göre Midilli, Girit ve diğer adalardan 30.000 çiftçi ve bağcının, 20.000 zeytincinin bu yerleşim alanına yerleştirilmesi planlanmıştır.³⁴ Bursa 5.İskân muntikası içinde olarak tasnif alanında Balıkesir, Edirne, Çanakkale, Çatalca, Gelibolu, İzmit, Bilecik, ve Eskişehir'e bağlı köy ve kasabalar da bulunmaktadır.³⁵

Bursa'ya getirilen ilk muhacir kafilesi 19 Aralık 1923 tarihinde Mudanya limanına ulaşmıştır. 20 Aralık 1923 tarihli gazete haberinde, "bir hafta önce Sakarya vapuru ile yola çıktığı bilinen 3 bin nüfuslu muhacir kafilesinin ayın 19'unda sabahleyin Mudanya iskelesine ulaştığı, vilayete gelen ilk muhacirlerin anavatana ayak bastıkları, limanda halk tarafından coşkuyla karşılandıkları ve arabalarla Muradiye'de misafirhanelere götürüldükleri, vali ve iskân müdürünün kendilerini misafirhanede ziyaret ettikleri" anlatılmıştır.³⁶

11 Ocak 1924 tarihli Hüdavendigar gazetesinde "Mudanya'da Samimi ve Kardeşçe Bir İstikbal" başlığıyla verilen haberde başka bir kafilenin Mudanya iskelesine çıktığı bilgisi verilmiştir. Selanik'ten gelen 3000 kişilik seferi kafilesi Tuzla'da ikmal edildikten sonra 2000 kişi Mudanya iskelesine çıkarılmış, 1000 kişi iskân edildikleri Gemlik'e sevk edilmiştir. İmar Vekili Necati Bey'in Bursa Valiliğine gönderdiği talimat gereğince gelenlerin istirahatlarının temini için her tür önlem alınmış olarak, misafirhanelere sevk edilmişlerdir. Sıcak yemek ve temiz su temin edilmiş olan misafirhanelerde iki gün barındırıldıktan sonra köylerde iskân edileceklerdir.³⁷

³¹ BCA, 03.12.1924, 12.59.9.

³² Kaplanoğlu, a.g.e., s.8.

³³ *Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, (Yazarı Bilinmiyor), İstanbul 1927, s.90-91.

³⁴ *İskan Tarihçesi*, s.18.

³⁵ BCA, 31,12,1924, 20.102.17.

³⁶ *Hüdavendigar*, 20 Kanunuevvel 1339 (20 Aralık 1923) (Kaplanoğlu özel arşivi)

³⁷ *Hüdavendigar*, 11 Kanunusani 1340 (11 Ocak 1924) (Kaplanoğlu özel arşivi)

İskân Talimatnamesine göre mübadiller, önceki hayatlarındaki faaliyetlerine ilişkin uygun yerlere yerleştirilmeleri gerekiyordu. Bursa'da büyük ölçüde bu duruma uyulmuş, köy ahalisinin aynı mntıkada istedikleri köye yerleşmelerine izin verilmiştir. Yunanistan'daki benzer fiziki koşullar tercih edilmiştir. Mübadiller, yurda geldiklerinde iskân yerleri burada olanlar, Mudanya iskelesinden Bursa'ya geçici iskân noktalarına gitmeden direkt Mudanya, Gemlik, Dereköy, Misebolu, Zeytinbağı, Kumyaka'daki iskân yerlerine yerleştirilmişlerdir.³⁸

Bursa'ya gelen mübadillerin büyük bölümü deniz yolculuğu yapmıştır. Çok küçük bir kısmı özellikle Türk sınırına yakın olan yerlerden ve Drama'dan hayvancılıkla geçinen göçmenler karayolu ile ve trenle yolculuk yapmışlardır. Bursa'ya gelen göçmenler Kavala, Selanik ve Girit Kandiya limanlarından hareket eden gemilere binmişlerdir. Bursa'ya gelen göçmenler için ilk liman Mudanya olmuştur. Bursa'ya göçmen taşıyan gemiler: Akdeniz, Sakarya, Gülcemal, Karabiga, Teşvikiye, Cumhuriyet, Dumlupınar, Kırzade gemileridir. Mudanya'ya getirilen göçmenlerin burada kontrolleri yapıldıktan sonra mübadele kimlik kartları verilmiştir. Buradan ya iskân edildikleri bölgelere ya da Bursa'daki göçmen kampına götürülmüşlerdir.³⁹

Mudanya'ya Yerleştirilen Mübadil Nüfus

Arşiv kayıtlarına göre 1924 yılı Ocak ayına ait İskân Müdürlüğü raporunda Siroz, Vodina, Kavala, Selanik, Girit, Karacaova, Filorina, Gökbeli, Drama ve İskeçe'den toplam 91 kişi Bursa'ya yerleştirilmiştir.⁴⁰ 1924 yılı Haziran ayındaki İskân Raporuna göre Vodine, Drama ve Giritli mübadillerden 9.563 kişi Bursa köylerine; 2.549 kişi Bursa merkeze iskân edilmiştir. Bunlardan 907 nüfuslu aileler, evlerini devletin gösterdiği arazilere kendileri inşa etmiş, diğerleri bakanlıkça yapılan evlere iskân edilmiştir.⁴¹ 08 Temmuz 1924 tarihli başka bir arşiv kaydında 1924 yılı Haziran ayı boyunca 5.İskân mntıkası olan Bursa bölgesi Mudanya iskelesine gelen göçmenler gösterilmiştir. Buna göre, bir ay içinde Kavala ve Preveze'den; az sayıda kişi de aktarma olarak İstanbul, Gelibolu ve Samsun'dan toplam 3268 kişi gelmiş, yanlarında büyükbaş ve küçükbaş hayvan ile araba getirenler olmuş.⁴² 1927 yılı Hüdavendigar Salnamesinde, Balkan Harbinden sonra gelen göçmenlerin çoğunun iskân edilemeden 1.Dünya Savaşı başladığı, kısım kısım askere alınmaları nedeniyle iskânlarının İstiklal Harbi sonrasına

³⁸ Kaplanoğlu, a.g.e., s.100-102.

³⁹ Kaplanoğlu, a.g.e., s.59-75-77.

⁴⁰ BCA, 18.09.1924, 19.94.12.

⁴¹ BCA, 02.06.1924, 18.85.7

⁴² BCA, 08.07.1924, 76.32.12.

kaldığı belirtilmektedir. Bununla beraber iskân Cetvelinde Bursa’da yapılan iskân, mübadil, gayri mübadil, doğu illeri göçmenleri, harikzedeler şeklinde ayrı ayrı gösterilmiştir.⁴³

Mudanya’ya iskân edilen mübadiller Girit Adası Kandiye Limanından 15 Aralık 1923 tarihinde Kırzade gemisi ve 1 Ocak 1924 tarihinde Ankara gemisi ile gelmişlerdir. Kırzade gemisinde 3072 Ankara gemisinde 1012 kişi yolcu bulunmaktaymış. Gelen mübadiller Mudanya merkez ve Aydınınar (Nisebolu), Dereköy, Siği Köyü, Tirilye köylerine yerleştirilmişler.⁴⁴

Tabloda da görüldüğü gibi Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası kaydına göre Bursa’ya iskân edilen toplam nüfus 39.808 toplam mübadiller ise 32.315; Mudanya’ya iskân edilen toplam nüfus 8.324, toplam mübadil ise 6.463 olarak gösterilmiştir. Cevat Geray’ın Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Arşivinden derlediği Bursa’ya yerleştirilen mübadil sayısı 31.658 olarak gösterilmiştir.⁴⁵ 1930 yılı İstatistik Yılığında ise Bursa’ya yerleştirilen mübadil nüfus 33.982 kişi olarak verilmiştir. Bursa’ya yapılan iskân ile ilgili üç farklı kurumun verdiği sayı bir birinden farklıdır. Bunun nedeni, mübadil- gayri mübadil ayırımından ya da iskân edildikten sonra yaşanan yer değişikliğinden olmalıdır.⁴⁶

Mudanya’ya göçmen iskânı sonraki yıllarda da devam etmiş, mübadelede Yunanistan Yanya’da kalmayı tercih eden Müslüman Arnavutların büyük bölümü 2.Dünya Savaşı’nda katliama uğramışlar, hayatının kurtarabilenler 1948 yılında Bursa’ya özellikle de Mudanya’ya yerleştirilmişlerdir.⁴⁷

⁴³ *Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, 1927 Yılı*, s.367-368.

⁴⁴ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç, Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Ün. Yayınları, İstanbul 2006, s.222.

⁴⁵ Cevat Geray, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, Kalan Yayınları, Ankara 2019, s.86.

⁴⁶ *Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, s.91.

⁴⁷ Yıldırım, a.g.e., s.188.

Bursa Merkez ve Merkeze Bağlı Köyler İskân Tablosu

İskân Edilen Mahal	Mübadiller			Gayri Mübadiller			Doğu Vilayetleri Göçm.			Harikzedeler		
	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus
Bursa Merkez	1040	1233	4245	366	366	1544	33	45	211	49	51	235
Susıgırlık/ Gürsu	180	451	1800	47	58	540						
Yaylacık	124	202	590									
Dağsarı	112	190	474	8	8	34	4	4	18			
İsmetpaşa	110	195	417	58	107	375						
Gündoğdu	279	279	729									
İğnesi	81	131	477									
Demirtaş	155	340	800	38	42	280	3	3	15			
Anahur	14	32	85									
Tahtalı	24	42	133									
Tepecik	135	280	2384									
Belde-i Yunus/Yunuseli	86	86	177									
Görükleİsmetiye	219	355	1266									
Apolyont	152	232	540									
Yekûn	2711	4048	13217	517	581	2773	40	52	244	49	51	235

Bursa Kazaları İskân Tablosu

İskân Edilen Mahal	Mübadiller			Gayri Mübadiller			Doğu Vilayetleri Göçm.			Yekûn		
	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus
Orhangazi	1153	1261	4368	70	75	274	112	112	488	1335	1448	5130

M.Kemalpaşa	353	380	1254	67	69	237				420	449	1491
Mudanya	1716	1732	6463	315	321	1562	89	91	299	2120	2144	8324
Karacabey	848	871	3368	213	213	686				1061	1084	4054
Gemlik	699	722	3645	91	97	667	7	7	28	797	827	4340
Yekûn	4769	4967	19098	756	775	3426	208	210	815	5733	5952	23339

Vilayet Dahilinde

İskân Edilen Mahal	Mübadiller			Gayri Mübadiller			Doğu Vilayetleri Göçm.			Harikzedeler		
	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus
Bursa Merkez	2711	4048	13217	517	581	2773	40	52	244	49	51	235
Kazalar	4769	4967	19098	756	775	3426	208	210	815			
Yekûn	7480	9015	32315	1273	1356	6199	248	262	1059	49	51	235

Bursa'ya Yerleşen Nüfus	Umumi Yekûn
Hane	9.050
Aile	10.684
Nüfus	39.808

Centub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası, İstanbul 1927, s.91.

Mübadillere Yapılan Yardım Çalışmaları

Cevat Geray'ın Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Arşivinden derlediği bilgilere göre Bursa'ya 7.082 mübadil aile ve 31.658 mübadil nüfus yerleştirilmiştir. Bu mübadillere 5.317 ev, 719 dükkân, 1.844 arsa, 150.221 dönüm toprak, 4.445 dönüm bağ, 33.885 dönüm bahçe verilmiştir.⁴⁸

⁴⁸ Geray, a.g.e., s.86.

1934 Bursa İl Yıllığında mübadiller ile diğer göçmenler birbirinden ayrı şekilde tasnif edilmiştir. Buna göre, Bursa merkez ve köylerinde 2.282 aile 12.778 mübadil nüfus, 600 aile 2773 muhacir ve mülteci nüfus, 30 aile 150 harikzede nüfus iskân edilmiştir. Muhacirlere 2.763 adet han, dükkân, arsa, mağaza, kahvehane, yağhane, değirmen, fırın, otel, böcekane, fabrika, eczane gibi işletme; 1.979 ev, 64.874 dönüm tarla, bağ, bahçe, dutluk, zeytinlik, mera, 65.968 tane zeytin ağacı verilmiştir. Diğer göçmenlere ise 591 ev, dükkan, kahvehane, fırın ev 5.645 dönüm, tarla, bağ, bahçe, dutluk ile 9.508 tane zeytin ağacı verilmiştir.⁴⁹

Göçmenler 2-3 ay süren zorlu şartlarda yapılan yolculuktan sonra Mudanya limanına ulaşmışlardır. Hijyen ve beslenme koşullarının yetersizliği ve salgın hastalık tehlikesi yaşayan göçmenler Bursa'ya gelmeden önce Tuzla'da vapurdan indirip eşyalarıyla birlikte dezenfekte edilip - göçmenler bu işleme ütüleme demiştir- işlem bitince tekrar vapurla Mudanya limanına getirilmişlerdir. İlk gelen göçmenlerden sonra dezenfekte uygulamasından vazgeçilmiştir.

Mübadiller, evleri yapılan kadar çadırlarda barınmışlar, soğuk kış şartları ve salgın hastalıklar nedeniyle ölümler yaşanmış, 30 Ocak 1924 tarihli Arkadaş Gazetesi haberine göre 800 nüfuslu Demirtaş Köyünde son soğuklarda 15 gün içinde 42 kişi yaşamını yitirmiştir. Karacabey Çiftlik köyüne yerleştirilen göçmenler, köydeki sıtma salgını nedeniyle burayı terk ederek dağ köyü olan Şahinyurdu'na taşınmışlardır.

Yolculuk sırasında ve iskândan sonra yaşanan salgınlar nedeniyle devlet bir takım önlemler almıştır. Sıhhiye Müdürü Kemal Bey'in verdiği bilgilere göre: Muradiye ve Kuruçeşme'de bulunan göçmenler için Sağlık Merkezi açılmış ve tabip ve sağlık görevlileri görevlendirilmiş, Vefikpaşa Hastanesinde 50, Askeri Hastanede 25 yatak hazırlanmış; Apolyont, Demirtaş, Susıgırlık köylerinde de revirler oluşturulmuş, ayrıca seyyar sağlık ekibi oluşturulmuştur.⁵⁰

Kızılay ve bakanlık arasında yapılan anlaşma gereği iskân mıntıklarında ve indirme iskelelerinde bir tanesi Mudanya'da olmak üzere Kızılay'a bağlı 36 adet sağlık kurulu oluşturuldu. Sağlık görevlilerinden oluşan bu kurullarda yaşlı, hasta ve yoksul mübadillere çadır, battaniye, erzak, ilaç, elbise, çamaşır gibi zorunlu ihtiyaç malzemeleri dağıtımı yapılmıştır.⁵¹ Alınan tüm önlemlere rağmen barınma, iâşe ve sağlık hizmetlerinin yeterli olmaması, ilaveten olumsuz kış şartları mübadillerin hayatını çok zorlaştırmaktadır. Yerel bir gazete "muhâceret akını hala ve şiddetle devam ediyor" başlıklı haberinde, muhacirlerin

⁴⁹ Bursa İl Yıllığı 1934, s.31.

⁵⁰ Kaplanoğlu, a.g.e., s.94-97.

⁵¹ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulamasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", Atatürk Yolu, Ankara, 1988. s.246.

durumunu “feci ve elim bir haldeler” şeklinde ifade ederek barınma ve beslenme gibi en temel gereksinimden yoksun olduklarını anlatmış, yardımseverleri yardıma çağırmıştır. 20 Aralık 1339 Hüdavendigâr gazetesinde muhacirlerin yaşlarının bir ay süre ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Bursa Şubesi tarafından karşılanacağı, Gümrük Dairesinin muhacirlere kullanılmak üzere Hilal-i Ahmer Cemiyetine yaptığı yardım anlatılmıştır.⁵²

Mübadele Anlaşmasına ve daha sonra yayınlanan Mübadele Tüzüğüne göre mübadillere Yunanistan’da bıraktıkları mallara karşılık mal verilecekti. Ancak düzenlenen beyannamelerin güvenilir olmaması, bazı mübadillerin elinde hiç belge bulunmaması gibi nedenlerden dolayı bu uygulamadan vazgeçilmiş ve beyannameler geçersiz sayılmıştır.

Sadece mübadillere değil 1914 yılından itibaren Türkiye’ye gelen bütün göçmenler iskân edilmiş, bununla ilgili Bursa gazetelerinde sık sık duyurular yapılarak, ellerinde beyanname olmayan tüm göçmenlerin Mıntıka Müdürlüğüne başvurmaları istenmiştir. Aynı köy içinde toprak dağıtımı yapılırken, adaletli olunmuş, ailedeki kişi sayısı baz alınırken, ev ve araziler kişiye değil haneye verilmiştir. Köyler arasında ise arazinin verimine göre pay edilmiş, verimli araziye sahip köylerde daha az dönüm arazi verilirken, az verimli topraklarda daha büyük dönüm arazi verilmiştir.⁵³ Bursa mübadillerinin bir kısmı da yanan ve metruk durumda olan evleri kendi imkânlarıyla tamir etmişlerdir. Bunların yanında bakanlık tarafından verimli arazilerin yanında numune köyler de kurulmuştur.⁵⁴

Mübadillerin bir an evvel üretici duruma geçmeleri tüm yurttaki olduğu gibi Bursa’da da bir takım uygulamalar olmuştur. Alınan önlemler kısa vadede her kesimi memnun edecek düzeyde olmasa da önemli girişimler yapılmıştır. “Muhacirler Nasıl İskân Ediliyor” başlıklı haberde, Beşinci Bursa Mıntıka Müdüriyeti tarafından hazırlanan faaliyet ve icraat raporu yayınlanmış, 1924 Ocak ayında Bursa’da muhacirlere üretimde kullanabilmeleri için çift hayvan dağıtıldığı, ziraat müdürlüğünün traktörlerinden faydalandırıldıkları, zeytin ve dut ağaçlarının bakımının yapıldığı, zanaatkârlar için gerekli araç ve gerecin temini gibi yardımlar yapıldığı aktarılmıştır.⁵⁵

İzmir ve Samsun’un iktisadi durumu, Bursa’daki emval-i metrukenin yetersizliği gibi sebeplerle mübadillerin bir kısmı, devletin iskân ettiği yerlere değil, kendilerince daha uygun

⁵² Hüdavendigâr, 20 Kanunuevvel 1339 (20 Aralık 1923) (Kaplıanoğlu özel arşivi)

⁵³ Kaplıanođlu, a.g.e., s.107-108.

⁵⁴ İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018, s.241.

⁵⁵ *Tanin*, 28 Kanunusani 1924.

buldukları ya da akrabalarının bulunduğu yerlere yerleşiyorlardı. Bu durum sıklaştıkça 28 Kasım 1925 tarihinde 675 nolu Mecburi İskân Kanunu çıkarılarak serbest iskânın önüne geçilmeye çalışıldı. Bu kanunla göç etmiş ve edecek göçmenlerin devletin belirlediği iskân yerinde 5 sene ikamet etme şartı getirildi. Böylece mübadillerin mal alabilmeleri için iskân edildikleri mıntıkada yaşamaları zorunlu hale geldi.⁵⁶

Rum ve Ermenilerin köylerine yerleştirilen mübadiller gidenlere göre sayıca daha az olduklarından büyük ölçüde kalan araziler köylerin ortak malı sayılmış ve mera olarak kullanılmıştır. Daha sonra belediye sınırları içine giren büyük araziler büyük ölçüde belediyeye geçmiştir. Örneğin Görükle'de 2800 ve İnesi'de 1000 dönümlük araziler Büyükşehir Belediyesine ve Uludağ Üniversitesine geçmiştir.⁵⁷

Mübadelenin Yerel Ekonomiye Etkileri

Savaş ve mübadele yılları büyük nüfus kayıplarının yaşanmasına sebep oldu. Bu kaybın sosyal ve ekonomik yapı üzerinde etkileri Cumhuriyet döneminin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Kırsal alanlarda ekilebilir arazinin boş kalmasının yanında, kentte meslek erbabı sıkıntısı yaşandı. Gelen mübadiller gidenlerin yerlerine yerleştirilmeye çalışılsa da, oluşan boşluğun kısa zamanda kapanması mümkün olmamıştır.⁵⁸ Gelen göçmenlerin büyük bölümünün rençper olması ekime uygun boş topraklara yerleştirilmesini gerektiriyordu. Hububat tarımı için uygun alanlardan olan Bursa bölgesi de iskân için en uygun bölgelerin başında gelmektedir.⁵⁹ Bursa ve Mudanya bölgesine yerleştirilen göçmenler yerel üretime önemli katkı sağlamışlardır.

İpek kozacılığı üretimi de gayrimüslimler arasında yaygındı. Bölgeye yerleşen Giritliler ve Vodinalılar koza üreticiliğinden anladıkları için koza üretimini sürdürmeye çalıştılar ancak eski canlılığına ulaşmasını sağlayamadılar.⁶⁰

Mübadeleden önce de Mudanya'da koza üretimi yaygın olarak yapılmaktaydı. 1892 yılında Mudanya-Bursa demiryolu ağının açılması ve demiryolu için Mudanya'ya yeni iskele yapılması Bursa ipek ticaretinin gelişmesi ve dış pazarlara açılmasında önemli bir etken olmuştur. Mudanya'da ve Bursa'da üretilen ipek Mudanya iskelesinden Avrupa limanlarına

⁵⁶ *İskân Tarihçesi*, s.65-66.

⁵⁷ Kaplanoğlu, a.g.e., s.112.

⁵⁸ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası. Kültür Yayınları, İstanbul 2014,s.70.

⁵⁹ Pamuk, a.g.e., s.132.

⁶⁰ Kaplanoğlu, a.g.e., s.18-19.

ulaştırılıyordu. Özellikle Bursa-Lyon ipek ticareti açısından Mudanya iskelesi büyük önem taşımaktaydı. Lyon Marsilya Limanını, Bursa Mudanya Limanını kullanıyordu. Bu nedenle 19.yy dan itibaren Mudanya ile Marsilya arasında tarifeli vapur seferleri başlatıldı. 1900' lü yıllara gelindiğinde artık Bursa'da ham ipeğin yanında ipekli dokuma sektöründe de fabrikalaşmaya başlandı. Kısa zamanda önemli ihraç ürünü haline geldi.⁶¹

Mübadele öncesinde ipek fabrika ve imalathaneleri de büyük oranda Ermeni ve Rumlara aitti. Azınlıkların sektöre hâkim olmasının nedeni Avrupa ülkelerinden aldıkları teşvik ve düşük faizli krediler ile ticari hayatta sahip oldukları ayrıcalıklardı. Bursa ipeği büyük ölçüde iç pazardan çok Avrupa'ya satılıyor ve Bursa ekonomisine önemli katkı sağlıyordu. Öte yandan ipek üretiminin ihtiyaç duyduğu dut dikimi nedeniyle tarımsal üretim Avrupa'nın taleplerine göre şekillendiğinden Bursa, Avrupa için hammadde ve yarı mamul üretim alanı görünümündeydi.⁶² Avrupa'da ünlü olan Bursa ipeği, özellikle Demirtaş köyünden çıkan kozadan üretilen ipek, Demirtaş ipeği adıyla aranır durumdaydı.⁶³ İşgal döneminde dutlukların tahribatı⁶⁴ tütün çiftçisi mübadillerin bağ ve dutlukları yok ederek arazileri tütün üretimine çevirmeleri, ipek dokumacı ustalarının mübadele ile Yunanistan'a gitmeleri gibi nedenlerle, ipek dokuma sektöründe bariz bir azalma yaşanmıştır. İpek dokumacılığında denge Türkiye aleyhine değişmiş, Türkiye'de azalırken Yunanistan'da artmıştır.⁶⁵

1907 (1325) ve 1927 yılları Hüdavendigar Vilayeti Salnamelerindeki veriler incelendiğinde mübadelenin ipek üretimine yaptığı etki görülmektedir. Buna göre, 1907 yılında Bursa genelinde 150 bin dönüm olan dut ağacı üretim alanı, 25 bine; Mudanya'da 7 bin dönüm olan dut üretim alanı 4,5 bin dönüme düşmüştür.⁶⁶ 1.Dünya Savaşı öncesinde Bursa ve ilçelerinde faaliyet gösteren 104 adet ipek fabrikasından 1927 yılında sadece 20 tanesi ayakta kalabilmiştir.⁶⁷ Yerel yöneticiler ipekçiliğin bölge ekonomisi için önemini farkındaydılar ve bir takım önlemlerle ipek üretimini eski canlılığına kavuşturmaya çalıştılar. 1927 yılı

⁶¹ Cafer Çiftçi, "1837-1908 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü", U.Ü. Fen-Edeb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, S:24, Bursa 2013, s.15-16.

⁶² Seher Boykoy, "1908-1923 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılığı Sektörü", U.Ü. Fen-Edeb.Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, S:24, Bursa 2013, s.21-25.

⁶³ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960, s.417.

⁶⁴ Dutlukların %70'i yok edilmiştir. Detaylı bilgi için:1934 Bursa İl Yıllığı, s.20. En acı kayıp Anadolu'da kerestelik ağaç kalmamış, orman bırakılmamıştı. Detaylı bilgi için: Mc Carthy, s.336.

⁶⁵ Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.178-179.

⁶⁶ *Hüdavendigar Vilayet Salnameleri 1907 (1325) yılı*, s. 346; *1927 yılı*, s.174.

⁶⁷ Hacer Karabağ, "Bursa Tarımsal Üretiminde Mübadelenin Etkileri," Mübadele Göçmenleri ve Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2019, s.262.

Hüdavendigar Vilayet Salnamesine göre Bursa Valiliği tarafından ticaret kongresi düzenlenmiş, dut bahçelerinin arttırılması ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.⁶⁸

27 Haziran 1924 Tarihli Cumhuriyet gazetesinde, Bursa'da ipek üretiminin düşmesi konusu irdelenmiş sebep olarak Avrupa'da da ipek üretiminin yapılması ve bu durumun piyasayı düşürdüğü vurgulanmış, umut verici bir gelişme olarak da mübadillerin koza üretimini sürdürdükleri, Koza Han'ın yakın zamanda önceki canlılığını kazanacağı anlatılmıştır.⁶⁹ Koza üretimini canlandırmak için belediye halka dut fidanları dağıtmış koza üretimi müsabakaları yapılmıştır, gazete haberine göre yarışmayı kazananlar 2 bin kuruş ile ödüllendirilmişlerdir.⁷⁰

Bursa Konya, Ankara, Manisa'dan sonra buğday üretiminde dördüncü sıradaydı. 1871 yılında Bursa'yı Mudanya Limanına bağlayan demiryolu hattının yapılması Bursa'da üretilen buğdayın satışını kolaylaştırmıştır.⁷¹ Savaş ve mübadele döneminde bölgedeki tahıl üretimi de diğer üretim kollarında olduğu gibi aksamıştır. 1907 yılı Vilayet Salnamesine göre: Bursa'da üretilen tahıl miktarı 12.316 ton buğday, 6.414 ton arpa iken; 1927 yılında 10 bin ton buğday ve 492 kg arpa olarak düşüş göstermiştir. Mudanya'da aynı ürünlerde benzer düşüş yaşanmış, 1907 yılında 1.975 ton buğday, 436 kg arpa, 1927 yılına gelindiğinde 1.130 ton buğday, 263 kg arpa üretilmiştir.⁷²

1924 yılına gelindiğinde muhacirlerin katkısıyla yerel tahıl üretiminin bir önceki yıla göre arttığı görülmektedir. Hububat ziraatının geçen seneye göre yüzde altmış, tütün, pamuk ve pirinç üretimi ile birlikte hâsılâtın geçen seneye göre üç kat artacağı öngörülmektedir. Cumhuriyet gazetesinde "Bursa'da Mahsul Bol" başlığıyla verilen habere göre: Ziraat Bankası aracılığıyla alınan 500 ton arpa ve buğdayın köylüye dağıtıldığı, verilen teşviklerle emvali metrukenin tamamının ekilebildiği, ihtiyacı olana pulluk, ihtiyacı olana tohumluk verilerek üretim yaygınlaştırıldığı anlatılmaktadır. Bursa'da özellikle pirinç, hububat ve tütün üretiminin yabancı mallarla rekabet edebilecek duruma ulaşacağı beklentisi oluşmuştur.⁷³

Yerel zenginliğinin en önemli ürünlerinden biri olan üzümde de savaş ve mübadele yıllarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1906 yılı istatistiklerine göre Bursa merkezde 11.538 ton,

⁶⁸ Hüdavendigar Vilayet Salnameleri 1927 yılı.

⁶⁹ Cumhuriyet, 27 Haziran 1924.

⁷⁰ Hüdavendigar, 13 Kanunusani 1339 (13 Aralık 1923) (Kaplanoğlu özel arşivi)

⁷¹ Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, s.49.

⁷² Hüdavendigar Vilayet Salnamesi 1907 (1325) yılı, s. 301; Karabağ, a.g.e., s.264.

⁷³ Cumhuriyet, 11 Haziran 1340 (11 Haziran 1924)

Mudanya’da 3.846 ton yaş üzüm üretimi, 1938 yılına gelindiğinde Bursa’da 1.600 tona, Mudanya’da 550 tona düşmüştür.⁷⁴

Tütün de Bursa tarımının önemli ürünlerinden biridir. Bursa’da tütün üretimi savaş sonrası dönemde artmıştır. Artışın sebebi Bursa’ya iskân edilen mübadillerin geldikleri yerde tütün üreticisi olmalarıdır. Mübadeleden hemen sonra Bursa büyük bir tütün hacmine ulaşmıştır. Bursa Coğrafyası adlı eserde verilen istatistiğe göre 1923 yılında 1.235 ton olan tütün üretimi 1926 yılında 6.411 ton olmuştur. 1927 yılı Hüdavendigar Salnamesine göre ise Mudanya’da daha önce tütün üretimi yapılmazken 1927 yılında mübadillerin etkisiyle üretim başlamış 45.000 kg tütün üretilmiştir.⁷⁵ Bölge mübadillerin katkısıyla Türkiye’nin en önemli tütün üretim yeri haline gelmiştir. Seracılık ve çiçekçilik de mübadiller sayesinde tanınmış ve uygulanmıştır.⁷⁶

Bursa tarımının bir başka önemli ürünü zeytindir. Mübadele yıllarında Mudanya ve Bursa genelinde zeytin üretiminde bariz bir düşüş yaşanmış, sonraki yıllarda ise hızlı bir toparlanmayla üretim artmıştır. 1924 yılında 2.854 kg zeytini 1.330 kg zeytinyağı üretimi yapılmıştır. 1925 yılında 6.091 kg zeytin, 1.112 kg zeytinyağı üretimi yapılmıştır. 1937 yılında ise 34.744 kg zeytin, 3.310 kg zeytinyağı üretilmiştir.⁷⁷ 1930 yılında Mudanya’dan İskenderiye’ye 38 ton, Romanya’ya 25 ton zeytin ihraç edilmiştir.⁷⁸ Girit’ten Mudanya’ya gelen Mübadillerin zeytini tanıyor olmaları mübadeleden sonraki yıllarda zeytin üretimini arttırmış ve zeytin eski önemine kavuşmuştur. Zeytin tuzlanarak satıldığı gibi aynı zamanda önemli bir sanayi ürünüdür. Zeytinyağı sıkımından sonra kalan posadan makine yağı, sabun gibi ürünler üretilmekte, kalan çıra da Bursa treni için yakıt olarak kullanılırdı.⁷⁹

Beldede balık üretimi de yaygın şekilde yapılmakta ve ihraç ürünü olarak önemli yer tutmaktaydı. İlçede çok sayıda balıkthane faaliyetini sürdürüyordu. 1328 (1912) yılı Bursa Salnamesi’nde Mudanya için “denizden nefis balıklar avlanır ve ihraç olunur” denmektedir.⁸⁰

Mübadeleden önce Mudanya’da koza, üzüm, zeytin, zeytinyağı, tuz, sirke, sabun yoğun şekilde üretiliyor ve artı ürün dışarıya satıyordu. Aynı zamanda civar köy ve kasabalarla büyük şehirler

⁷⁴ Karabağ, a.g.e., s.264.

⁷⁵ Hüdavendigar Vilayet Salnamesi 1927 yılı, s.187.

⁷⁶ İsmail Selimoğlu, “Cumhuriyet Dönemi’nde Bursa’ya Mübadele Sonrası Göçler”, Bursa’nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayını, Bursa 2008, s.229.

⁷⁷ Hüdavendigar Vilayet Salnamesi 1927 yılı, s.188.

⁷⁸ Fulya Düvenci Karakoç, “Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumu” Bursa’nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayını, Bursa 2008, s s.188.

⁷⁹ Faruk Üsküdarı, *Eski Bursa’dan Notlar*, Bursa Tic. ve San.Odası Yayını, Bursa 1972, s.13.

⁸⁰ Karakoç, a.g.e., s.181.

arasında yapılan ticaret Mudanya Limanından gerçekleştiriliyordu.⁸¹ Tarımsal ihracatı sürdüren azınlıkların Türkiye’den gitmeleriyle dış ticaret limanlarında yapılan ticaret büyük bir darbe almış, liman şehirler önemlerini kaybetmişlerdir.⁸²

Ayrıca Mudanya’da yaygın şekilde el tezgâhlarında ipek ve pamuk döseme ve döşeklik dokuma üretimi de yapılmaktaydı. Kumaş üretimi daha çok kadınlar tarafından yapılıyordu.⁸³ Mübadele ile Mudanya’ya yerleşen mübadillerin bazıları Girit’ten kendi el tezgâhlarını getirmişler, Mudanya’da da evlerinde kendi dokuma işlerini sürdürmüşlerdir. Mübadele ile azınlıkların bölgeden ayrılmaları tüm Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Mudanya’da da kalifiye işçi açığı yaşanmasına sebep olmuştur. Zaman içinde devam eden göçlerle ve alınan tedbirlerle açık kapanacak, Rumeli’den gelen ailelerin çocuk kadın demeden tarımda ve sanayide çalışması, yerli halk için de örnek olmuştur. Gelişmekte olan Bursa sanayisinin iş gücü ihtiyacı kadınların çalışma hayatına girmesiyle karşılanmıştır. Özellikle Bursa tekstil sektörünün gelişmesinde Rumeli göçmenlerinin büyük etkisi olmuştur.⁸⁴

Mübadelelerin Sosyal ve Ekonomik Sonuçları

Türkiye’den ayrılan Rumların büyük kısmı tarım dışı sektörlerdeydi. Bunlar hekim, tacir, hukukçu, zanaatkâr gibi sektörleri tekeline almışlardı.⁸⁵ Mübadelelerin sonuçları değerlendiren Çağlar Keyder’e göre yeni yerleşen nüfusun Yunanistan üzerindeki etkisi Türkiye’ye göre hem sayısal hem de sosyal olarak çok daha fazladır. Yeni gelen nüfus eğitim ve ekonomik yönden yerli Yunan halkına göre daha iyi seviyededir ve Yunanistan nüfusunu 4’te 1 nispetinde arttırmıştır. Türkiye’ye gelen mübadiller ise toplam nüfusun %4’ü kadar bir orana sahiptir. Ayrıca gidenler ekonomik ve sosyal açıdan toplumun en üst katmanı oluşturan gruplardı,⁸⁶ gelenler ise tarımsal sınıfa oluşturmaları nedeniyle Türkiye’den göç eden esnaf ve tüccar sınıfının oluşturduğu açığı kısa vadede kapatmaları mümkün olmamıştır. Bunun yanında Avrupa’nın yüzyıllarca Osmanlı üzerinde baskı unsuru olarak kullandığı azınlık nüfustan kurtulmak, toplum içindeki düşmanlığı sonlandırmak için o zamanki en akılcı çözüm

⁸¹ Şahin Kılıç, Onur Ulutaş, *Bir Mübadil Köyü Görükle ve Nilüfer Belediyesi Mübadele Evi*, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, 2016, s.36.

⁸² Ayhan Aktar, *Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 1923-1924*, Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2005, s.143.

⁸³ Karakoç, a.g.e., s.181.

⁸⁴ Selimoğlu, a.g.e., s.231.

⁸⁵ Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s.38.

⁸⁶ Bunun sebebi bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, Osmanlı’da gayri Müslimlere tanınan ticari imtiyazlar, cizye karşılığında askerlikten muaf olmaları ve büyük devletlerin destekleri gibi sebeplerle ticarete ileri giderek Türkiye ekonomisinde modern sınıfa oluşturmuşlardır.

olarak düşünölen mübadele homojen nüfus oluşmasını sağladı. 1913'te Türkiye coğrafyasında halk arasında 5'te 1 oranında gayri Müslim varken, 1923'te bu oran 40'ta 1 olarak değişmiştir.⁸⁷

Türkiye, mübadillerin sevk ve iskânı için Avrupa ölkelerinden herhangi bir borç ya da yardım almamış, yaşanan pek çok aksaklığın yanında kendi kıt kaynaklarıyla süreci tamamlamıştır. Bu durum Avrupa'nın Türkiye'nin iç işlerine karışmasını engellediği gibi başlangıçtaki amaçla da örtüştüğü düşünölürse bunu siyasi başarı olarak kabul etmek gerekir.⁸⁸

Türkiye'de 1912-1922 yılları arasındaki dönemde ölüm, sürgün ve kayıp sayısı 1.246.068 kişidir. İnsan kaybı en çok Aydın, Hüdavendigâr ve Konya vilayetlerinde yaşanmıştır. Lozan Barış Konferansında İsmet Paşa 1.500.000 Müslümanın katliam ve sürgünle yok edildiğini bildirmiştir. Bu sayı yabancı gözlemcilerin raporlarıyla da örtüşmektedir. Yunan ordusu ve Rum halkının çekilirken yaptığı yakıp yıkma ve talan sonucunda 141.874 konut ve bina yok edilmiş, Batı Anadolu'nun birçok şehri enkaz haline gelmiştir. Bu şehirlerdeki eğitim kurumları, fabrikalar ve çiftlikler kullanılamaz durumda bırakılmış, şehirlerdeki otomobiller, yük arabaları ve hayvanlar götürölmüştür. Mübadele sonucunda Türkiye 1,2 milyon vasıflı insan ve iş gücü kaybına uğramıştır.⁸⁹ Gidenler daha çok tüccar, bankacı, esnaf ve zanaatkâr gibi tarım dışı mesleklerde sahiptiler. Bu durum Anadolu'da kasabalarda bu iş kollarında ve bazı sanat dallarında açık ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁹⁰ Gidenlerin daha çok şehir merkezli, gelenlerin tarıma dayalı iş ve meslek kollarına sahip olmaları tüm Türkiye'de olduğu gibi Bursa'da da kırsal yerleşme oranını arttırmıştır. 1927 Bursa Vilayet coğrafyasının verilerine göre Bursa nüfusu merkez ve kazalarda yaşayanların oranı %34.9 iken, köylerinde yaşayanların oranı %65.1'dir.⁹¹ Sonraki yıllarda Bursa'da şehirleşme oranında hızlı bir artış yaşanmıştır.⁹²

Türkiye'den gidenler arasında girişimciler, sermaye sahipleri ipek ve tütün gibi sanayi üreticileri de bulunuyordu. Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde Türkiye'den ayrılan Rumlar önemli miktarda para ve değerli eşya götürmeyi başarabilmişlerdir. Taşınabilir malların değerini 25 milyon sterlin başka bir görüşe göre de 56 milyon altın pound olduğu ileri

⁸⁷ Çağlar Keyder, "Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları", Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Ün.v.Yayınları, İstanbul 2005, s.59-60; Karabağ, a.g.e., s.260.

⁸⁸ Aktar, a.g.e., s.114-115.

⁸⁹ Mc Carthy, a.g.e., s.337-351.

⁹⁰ Geray, a.g.e., s.15.

⁹¹ *Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, s.78.

⁹² İç göçlerin de etkisiyle Bursa'da şehirleşme oranındaki artış 1955 yılında %31, 1960 yılında %38, 1965 yılında %45. Bak. Faruk Üsküdari, *Bursa Ekonomisinin Genel Durumu*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, Bursa 1969, s.6.

sürülmektedir.⁹³ Türkiye'ye gelen Mübadiller ise Yunanistan'da ekonomik varlıklarını büyük ölçüde bırakarak gelmişler, yerleştikleri yerde alışık oldukları ekonomik ve toplumsal yaşam koşullarını bulamamışlar, göçle birlikte ekonomik ve sosyal statüleri değişmiştir. Yeni koşullara ayak uydurmaya çalışan mübadiller, savaştan yeni çıkmış, kayıplarını onarmaya çalışan yerli halk tarafından zaman zaman baskı ve şiddet görmüş, devlet tarafından verilen otlak ve konutlar haksız işgal gibi algılanmış, tarla ve otlak sınır çatışmaları yaşanmıştır. Bu çatışmalar iç göçlere neden olmuştur. Zorunlu mübadele hem göç edenler hem de yerli halk için baş etmeleri gereken pek çok soruna yol açmıştır.⁹⁴ Mübadillere gayrimenkul verilmesi TBMM'de de tartışmalara sebep olmuş, Doğu Beyazıt Mebusu Şefik Bey'e göre evleri bağ bahçeleri yerle yeksan durumda olan vatan evladına değil de mübadillere mesken ve tarla verilmemelidir. Şark vilayetlerinde oturacak ev, sürülecek bağ bahçe kalmadığı tekrar dile getirilmiştir.⁹⁵

Bernard Lewis'e göre mübadele, Türkler ve Rumlar arasında değil, Rum Ortodoks ve Osmanlı Müslüman halkların arasında yapılmış, vatana iade değil karşılıklı sürgün olarak gerçekleştirilmiştir.⁹⁶ Mübadiller göçü "anavatana kavuşmadan çok, anavatanlarından kopuş" şeklinde algılamışlar, hayatlarının sonuna kadar terk etmek zorunda kaldıkları topraklara özlem duymuşlardır. Görüşüğüm 2. ve 3. kuşak mübadillerin hemen hepsi büyüklerinin ölene kadar Girit'e dönme ümidi taşıdıklarını anlattı. Vatan kavramı ve Girit topraklarına duydukları özlem Mudanya topraklarına bağlılıkla karşılık bulmuş, topraklarına sahip çıkmışlar, çok çalışmışlar ve kısa zamanda üretken duruma geçmişler.

Yabancı tarihçiler daha çok mübadele ve iskân konularında göç eden nüfus ve coğrafyasının genişliği açısından Türkiye'nin Yunanistan'a göre avantajlı durumda olduğu şeklinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin Ladas Türkiye'nin iskân için kullanabileceği coğrafyanın genişliği ve iskân edeceği nüfusun az olduğunu anlatır. Özellikle Yunanlı tarihçiler de konuya subjektif yaklaşarak Türkiye'nin işinin kolay olduğunu sık sık dile getirmektedirler. Konu olan dönemde Türkiye ile ilgili gözden kaçırılan ya da görmezden gelinen pek çok sorun vardır. Türkiye coğrafyasının 1919-1922 yıllarında en zorlu çarpışmaların yaşandığı bir savaş

⁹³Elisabeth Kontogiorgi, *Makedonya'nın Yunanistan'a Ait Olan Kısımına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları*, 1923-1932, Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2005, s.90.

⁹⁴ Arı, a.g.e., s.166-182.

⁹⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, 11. İctima, 2.Cilt, s.414.

⁹⁶Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 352.

alanıdır. Batı Anadolu işgale uğramış, Yunan askerlerinin geri çekilme sürecinde de yakılıp yıkılmıştır. O dönemde Türk-Yunan savaşında evlerini kaybetmiş ve zarar görmüş kişiler için “felaketzede”, evleri yananlar için “harikzede”, dış ülkelerden Türkiye’ye sığınanlar için “mülteci”, Rus işgali yüzünden evini kaybetmiş, Batı Anadolu’ya göç edenler için “Şark muhaciri” terimleri kullanılmıştır. Terminolojiye yansıyan bu farklılaşma iskân edilmeyi bekleyen grupların ve mübadillerden daha fazla sayıda insanın varlığı, durumun ne denli zor olduğunu göstermektedir.⁹⁷ Bunun yanı sıra Yunanistan’a gidenler daha çok varlıklarını yanlarında götürmüş, sermaye sahibi Yunanistan’a katkı sağlayacak kimselerken, Türkiye’ye gelenler ekseriyetle mal varlığını Yunanistan’da bırakmış, yardıma ihtiyacı olan kimselerdi. Ayrıca Türkiye’nin herhangi bir dış yardım ya da borç almamadan kendi kaynakları ile sevk ve iskânı tamamlamış olması da göz önünde bulundurulması gereken başka bir konudur.

Büyük savaşlar ve mübadele ile çalışabilir insan gücünü büyük ölçüde yitirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’nde nüfusun eğitilmesi ve çalışır nüfusun artırılması önem arz etmektedir. Atatürk 1 Mart 1923 tarihinde TBMM’nde bu konunun önemini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesail-i hayatiyesindedir. idarî, askerî, malî ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktar-ı sahihini bilmek ne kadar elzem ise her sene yapılacak ihσαιyât ile nüfusun tezayüt veya tenakus miktarı anlaşılmadan esbabı tezayüdün idamesi ve esbabı tenakusun izalesi için tedabir ittihaz etmek kabil olamayacağı derkârdır. Binaenaleyh yeniden tahrir-i nüfus icrasına pek âcil ve mübrem bir lüzum muhakkaktır.”*⁹⁸

Farklı coğrafi ve sosyal çevrelerden gelen göçmenler kültürel, iktisadi ve yaşayış özelliklerini de beraberinde getirdiler. Göçmenlerle birlikte oluşturulan köy ve mahallelerin adlarında bu yeni kültürün ipuçları bulunabilir. Bursa nüfusunun önemli kısmını oluşturan göçmenler, şehre sosyal ve ekonomik olarak büyük katkı sağladı. Bursa ve çevresinde her bölgeden göçmen bulunmakla birlikte özellikle Balkanlar, Kırım ve Batum göçmenleri yoğundur. Balkan bölgelerinden gelen göçmenler arasında toprak sahipleri, emekli memurlar ve başka üst sınıflardan gelen varlıklı Müslümanlar da bulunmaktaydı. Mallarını ucuza da olsa satabilenler yanlarında kendilerine ait işlerini kurabilecek kadar sermaye ile gelebilenler olmuştur. Bu sermayedar kişiler yeni toplumsal dönüşümün özünü oluşturmuş, Bursa’nın ekonomik ve

⁹⁷ Aktar, a.g.e., s.125-126.

⁹⁸ Atatürk, *Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 2006, s.303.

toplumsal yapısını harekete geçirmişler,⁹⁹ Mübadillerin iskân edildiği toprağa bağlanmaları ve kısa zamanda üretici hale gelmelerinin sağlanması için merkezi ve yerel pek çok düzenleme getirilmiştir. Bunlardan biri şehir yönetimine katılma hakkıdır. 17 Şubat 1925 tarihli Yenifikir Gazetesi haberine göre mübadiller 1925 yılında belediye encümenine katılma hakkı kazanarak, şehrin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.¹⁰⁰

SONUÇ

Göçmenler, bıraktıkları topraklarda ekonomik varlıklarını, sosyal statülerini kaybetmiş olarak yeni vatanlarına gönderildiler. Savaştan yeni çıkmış topraklarda hayatlarını en baştan kurmak zorunda kaldılar. Geri dönme umudunu içlerinde yaşayarak ekonomik ve sosyal pek çok sorunla mücadele ettiler. Yeni yerleştirildikleri yerlerde çoğu zaman Türkçe bilmemelerinden de kaynaklanan “yarım Türk, yarım Müslüman” ön yargısını kırmaya, komşularına Türk ve Müslüman olduklarını kanıtlamaya çalıştılar.

Yeni kurulan ulus devletin toplumsal yapısının oluşması ve devamı, inkılâpların toplum tarafından benimsenmesinde, değişime açık mübadiller önemli rol oynamıştır. Mübadele ile Osmanlı Devleti içinde var olan ayrıcalıklara sahip azınlık sınıf gitmiş, eşit haklara sahip olan yurttaşlardan oluşan toplum kurulmuştur. Devlet, mübadillere toprak dağıtım konusunda mümkün olduğunca adaletli bir yaklaşım benimsemiş. Verimlilik ve sulanabilirlik gibi faktörlerden dolayı köyler arasında arazilerin büyüklüğü açısından farklar olmasına karşın, köy içlerinde büyük oranda eşit dağıtım yapılmaya çalışılmış. Büyük toprak sahiplerinin oluşması önlenmiş ve demokratik toplum yapısı oluşturulmuştur.

Mübadiller için göç yolculuğu pek çok kayıp ve acı hatıra demek. Kimi zaman aileler bölünmüş, kimisi cenazelerini geride bırakmak zorunda kalmış, zorlu yolculuğa dayanamayıp gemide ölenler olmuş. Öksüz ve yetim kalan çocuklara yakın akrabaları bazen de komşuları sahip çıkmış, onlarla birlikte Türkiye’ye gelmişler.

Toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından da mübadiller, yerli Mudanyalılarına göre daha iyi durumdalar. Kadın toplumun her kademesinde yer alıyor, kadın erkek hep birlikte zeytin topluyorlar, tarlada çalışıyorlar ve yağ çıkarıyorlar. Aile içinde iş bölümü ve dayanışma hâkim.

⁹⁹ Muammer Demirel, “XIX.Yüzyılda Bursa’da Göçmen İskânı”, Bursa’nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Ankara 2004, s.48-49.

¹⁰⁰ Kaplanoğlu, a.g.e., s.119.

Örneğin bir mübadil köyünde, köyün erkekleri günümüzde de geleneksel olarak beş şiş ile çorap örüyorlar.

Göçmenler geldikleri yerde azınlık konumunda oldukları için, gittikleri yerde de bölgenin asli unsuru haline gelinceye ve entegrasyon süreci tamamlanıncaya kadar zorluk çekmişlerdir. Göç etmenin beraberinde getirdiği acılar nedeniyle toplumsal bilinçleri üst seviyede olan mübadillerin üçüncü nesil bile olsalar hatıralarının oldukça canlı olduğu görülüyor. Mübadil kimliklerini özenle koruyorlar ve aile büyüklerinin yaşadığı bir zamanlar vatanları olan topraklara hissettiklerini yeni kuşaklar da dile getirmeye ve kültürü dinamik tutmaya gayret ediyorlar. Göçmenlerden oluşan bu dinamik kitle dernek ve vakıf yoluyla konserler, geziler, şenlikler, paneller, göçmen buluşmaları gibi etkinlikler düzenleyerek bir araya geliyor, mübadele sırasında ve sonrasında yaşananları paylaşarak toplumsal hafızalarını tazeliyorlar.

Mübadillerin Bursa ve Mudanya'nın ekonomik ve sosyal hayatına önemli katkıları olmuş, ölmek üzere olan ipekçiliği yaşatmaya çalışmışlar, zeytin ve zeytinyağı, tahıl, balık, incir ve üzüm üretimi gibi alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Aile bireylerinin tümü çalışarak gelişmekte olan sanayinin iş gücü ihtiyacını karşılarken yerli halk için de örnek oluşturmuşlardır. Mübadele ile diğer bölgelerde olduğu gibi Mudanya'nın demografik ve sosyal yapısı büyük değişim yaşamıştır. Nüfus Türkleşmiş, üretim ve endüstri millileşmiştir. Mübadelenin ilk yıllarında Mudanyalı yerli halk ile mübadiller arasında bir takım sürtüşmeler yaşanmışsa da, mübadil kimliklerini korumuşlar ve günümüzde ortak bir kültür ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Zabıt Cerideleri.

Düstur, 3.Tertip, 5.Cilt.

1907 (1325) Yılı Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

1927 Yılı Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

Cumhuriyet, Tanin, Vatan, Hüdavendigâr

Akkayan, Taylan. *Türkiye’de İç Göçler ve Sorunlar*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 2003.

Akkayan, Taylan. *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul, 1979.

Aktar, Ayhan, *Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 1923-1924*, Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2005.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Atatürk, *Söylev ve Demeçler, I-III*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Bursa İl Yıllığı 1934, Bursa Belediyesi.

Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası, (Yazarı bilinmiyor), İstanbul 1927.

Clogg, Richard. *The Greek Millet in the Ottoman Empire*, Christians and Jews in the Ottoman Empire, Der:Benjamin Braude, Bernard Lewis, Londra 1982.

Dalsar, Fahri. *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.

Erdal, İbrahim. *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.

Geray, Cevat. *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, Kalan Yayınları, Ankara 2019.

İpek, Nedim. *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

İskân Tarihçesi. Hamit Matbaası,(Yazarı bilinmiyor), İstanbul 1932.

Kaplanoğlu, Raif. *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı, Bursa 1999.

Karpat, H. Kemal. *Osmanlı Nüfusu, (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Türk Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 2003.

Karpat, H.Kemal. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Karpat, Kemal. *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Keyder, Çağlar. *Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları*, Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniv.Yayınları, İstanbul 2005.

Keyder, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Kontogiorgi, Elisabeth. *Makedonya'nın Yunanistan'a Ait Olan Kısımına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları, 1923-1932*, Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2005.

Kılıç, Ulutaş, *Bir Mübadil Köyü Görükle ve Nilüfer Belediyesi Mübadele Evi*, Nilüfer Belediyesi Yayınları,Bursa, 2016.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Mc Carthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*, Çev:Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bn. Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Üsküdari, Faruk. *Bursa Ekonomisinin Genel Durumu*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, Bursa 1969.

Üsküdari, Faruk. *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa Tic. ve San.Odası Yayını, Bursa 1972.

Yalçın, Kemal. *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Doğan Kitap, İstanbul 2001.

Yıldırım, Onur. *Diplomasi ve Göç*, Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul 2006.

Yüceer, Saime. *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.

Baran, Tülay Alim. "*Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân*", Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Geçmişten Günümüze Göç, Samsun 2017, s.1385-1392.

Boykooy, Seher. "*1908-1923 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılığı Sektörü*", U.Ü. Fen- Edeb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, S:24, Bursa 2013.

Çapa, Mesut. "*Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulamasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları*", Atatürk Yolu, Kasım 1988.

Çiftçi, Cafer. "*1837-1908 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü*", U.Ü. Fen-Edeb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, S:24, Bursa 2013.

Demirel, Muammer. "*XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskânı*", Bursa'nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Ankara 2008.

İnalçık, Halil. "*XV.Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar*", Belleten, 1960, Sayı:93.

Karabağ, Hacer. "*Bursa Tarımsal Üretiminde Mübadelenin Etkileri*," Mübadele Göçmenleri ve Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2019.

Fulya Düvenci Karakoç, "*Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumu*" Bursa'nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayını, Ankara 2008.

Oğuzoğlu, Yusuf. "*Mudanya Tarihinden Sayfalar*", Bursa'da Yaşam, İstanbul 2013.

Selimoğlu, İsmail. "*Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'ya Mübadele Sonrası Göçler*", Bursa'nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayını, Bursa 2008.

İnalçık, Halil. "Bursa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul 1992.
www.islamansiklopedisi.org.tr Son Görülme tarihi 17.12.2021

Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr. Son Görülme Tarihi 17.12.2021

Preprint